

Yttrande över Produktivitetskommissionens betänkande Goda möjligheter till ökat välbefinnande och Fler möjligheter till ökat välbefinnande

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) har fått möjligheten att svara på produktivitetskommissionens två betänkanden Goda möjligheter till ökat välbefinnande (SOU 2024:29) och Fler möjligheter till ökat välbefinnande (SOU 2025:96).

Produktivitetskommissionens förslag omfattar flera och breda områden och innehåller sammanlagt 250 olika förslag. Flera av dessa berör universitets- och högskolesektorn. SUHF väljer att i första hand svara de mer grundläggande och övergripande förslagen.

Övergripande synpunkter

Universitet och högskolor är viktiga och utgör en grundpelare för vårt samhälle. Utan lärosätenas utbildning och forskning hade vårt samhälle och vår värld sett mycket annorlunda ut. Våra lärosäten fungerar som katalysatorer för framsteg och bidrar till att bygga en hållbar framtid. Verksamheten vid lärosätena utgör också en allt viktigare grund för vår demokrati. Att lärosätena fungerar väl är en angelägenhet för hela samhället.

Universitetens och högskolornas grundläggande uppdrag är att fritt söka efter kunskap och att fritt förmedla kunskap. Detta uppdrag kräver institutionell autonomi och respekt för den akademiska friheten. SUHF konstaterar att kommissionens förslag för universitet och högskolor sammantaget riskerar att ytterligare öka den politiska styrningen och försvagar lärosätenas självbestämmande och särart. SUHF vill understryka vikten av att beslut och den politiska styrningen respekterar och stärker den akademiska friheten och lärosätenas autonomi.

Lärosätenas roll i samhället är komplex och omfattar många olika värden. Flera av resonemangen och förslagen som förs fram av kommissionen, och som berör universitet och högskolor, har ett ensidigt fokus på mer kortsiktig nytta och ekonomisk tillväxt. Lärosätenas roll i samhället omfattar även värden som till exempel personlig bildning, välbefinnande och hälsa, förmåga till självkännedom och kritiskt tänkande. Forskning, utbildning och samverkan är viktiga för ett långsiktigt, demokratiskt och hållbart samhälle.

Utbildning

SUHF instämmer i kommissionens bedömning att utvecklingen av resurser per student inom den högre utbildningen är problematisk, särskilt för vissa utbildningsområden och att minskade resurser påverkar den lärarledda tiden negativt. En avgörande faktor för Sveriges produktivitsutveckling är att den högre utbildningen får goda förutsättningar och fungerar väl. SUHF vill understryka vikten av att den svenska regeringen tar urholkningen av anslagen till lärosätenas utbildningsuppdrag på allvar. En fortsatt underfinansiering av den högre utbildningen riskerar att allvarligt skada den svenska konkurrenskraften.

Att höja den så kallade prislappen för vissa utbildningar utan att höja anslaget till utbildning leder i praktiken till färre studenter samt något bättre villkor för de som antas. Att höja kraven för antagning i vissa ämnen och utbildningar leder även i praktiken till färre studenter. SUHF ser det som helt centralt att ersättningen per student höjs, men ser samtidigt flera olika problem när detta åstadkoms genom att färre studenter antas. SUHF menar att de faktiska konsekvenserna av sådana ändringar först behöver utredas och tydliggöras innan de i än större utsträckning används. Idag saknas en samlad bild och konsekvensanalys av vad denna omläggning innebär.

Färre studenter på vissa utbildningar och ämnen vid våra lärosäten får nationella konsekvenser för det samlade utbildningsutbudet och arbetsgivares tillgången på utbildad och kompetent personal. När antalet studenter krymper kommer utbildningar, inriktningar och ämnen att slås samman eller läggas ned. När detta sker behöver det finnas ett nationellt system som har överblick och som möjliggör och stimulerar samarbeten mellan lärosätena. Ett sådant system behöver lärosätena själva ansvara för samtidigt som det behöver understödjas av resurstilldelningssystemet. Dagens resurstilldelningssystem bygger på konkurrens mellan lärosätena och har svaga incitament för samarbete och nationellt ansvar. Denna omläggning innebär också att utbildningsnivån i landet på sikt sjunker.

Produktivitetskommissionen menar att det vore rimligt att addera en arbetsmarknads-komponent till resurstilldelningssystemet. SUHF avstyrker förslaget och bedömer att en sådan komponent riskerar att mest bli en administrativt svårhanterad mekanism som ökar byråkratin. Studier och tidigare erfarenheter visar att studenternas efterfrågan är en bättre indikator för framtida utbildningar än diverse analyser från branschorganisationer eller andra aktörer.

Kommissionen bedömer att antalet STEM-utbildade och utbudet av valbara kurser vid lärosäten bör öka. SUHF menar att en sådan ökning i huvudsak bör ske genom satsningar med nya resurser.

Utredningen betonar behovet av interdisciplinärt samarbete vid utveckling och implementering av AI-verktyg. SUHF instämmer i detta och ser därmed med viss förvåning på utredningens ensidiga fokus på fler STEM-utbildade. Även utbildningar och kunskapsutveckling inom andra områden krävs för framgångsrik implementering av AI. En allt för ensidig satsning på STEM riskerar att öka glappet mellan utveckling och implementering av AI i samhället.

SUHF avstyrker förslaget att Myndigheten för yrkeshögskolan ska tillåtas bevilja stöd till utbildningar som i dagsläget helt eller delvis tillgodoses av universitet och högskolor. Förslaget visar på svag förståelse för hur högre utbildning och forskning bedrivs i Sverige och internationellt och vad som kännetecknar en akademisk utbildning. Forskningsanknytning och forskningsbaserad undervisning är själva fundamentet för högre utbildning. Lärosätena och Yrkeshögskolan är båda viktiga men har olika uppdrag, det är inte ökad konkurrens mellan dessa utbildningsutförare som behövs. SUHF efterlyser i stället en utredning som tydliggör de olika förväntningarna och uppdragen samt skapar och understödjer utbyten och samarbeten.

SUHF är positiv till förslaget att ersättningen till utbildningen utifrån helårsprestationer bör minska något till förmån för ersättningen som baseras på antalet helårsstudenter. Detta skapar ökad förutsägbarhet och stabilitet vilket gynnar kvaliteten i utbildningarna.

SUHF ställer sig negativ till förslaget att flytta incitamenten för genomströmningen i utbildningarna från lärosätena till studenterna.

SUHF tillstyrker förslaget att karriärrådgivning erbjuds till alla doktorander under förutsättning att det tillförs adekvata resurser.

SUHF ställer sig positiv till att omställningsstudiestödet reformeras. En självklar utgångspunkt bör vara att de personer som bedöms ha mest nytta av stödet får tillgång till det.

Internationell rörlighet

SUHF ser det som grundläggande, både för universitetens och högskolornas verksamhet och för samhällets utveckling i stort, att det finns ett levande och dynamiskt utbyte mellan olika länder. Rörligheten för studenter, doktorander, lärare, forskare och specialister behöver underlättas. Även rörligheten av arbetskraft mellan akademi och näringsliv är av central betydelse för landets utveckling. För att detta ska fungera i praktiken krävs ett migrationsrättsligt ramverk som möjliggör rörlighet och flexibilitet – så är inte fallet idag.

Lärosätena, och stora delar av näringslivet, är helt beroende av spetskompetens ifrån tredjeland, inte minst inom STEM-områdena. Samtidigt är nuvarande utlänningslagstiftning mycket fragmenterad, med en uppsjö av olika uppehållstillståndstyper som alla kommer med olika krav. Att migrationslagstiftningen är så komplicerad och svårnavigerad utgör ett allvarligt hinder för Sveriges attraktionskraft och produktivitetsutveckling.

Rådande hinder och svårigheter medför att högkvalificerade arbetskraftsinvandrare ofta är juridiskt förhindrade att åtnjuta precis den flexibilitet och kombinerade anställningar som kommissionen förordar. Sverige behöver skapa system som underlättar och stimulerar – inte som försvårar och omöjliggör – internationella utbyten och rekryteringar med en öppenhet och rörlighet in till akademien och vidare ut till den svenska arbetsmarknaden.

Forskning

SUHF delar kommissionens övergripande analys att det finns behov av initiativ och reformer som premierar tydligare rollfördelning, långsiktigt banbrytande forskning, starkare kopplingen mellan akademi och näringsliv och goda ramvillkor för FoU-investeringar. SUHF avstyrker dock förslag som kan leda till större differentiering mellan forskningsintensiva universitet och övriga lärosäten. I arbetet med att uppnå excellens bör regeringen och forskningsfinansiärerna därutöver skapa bättre förutsättningar och fler incitament för samarbeten mellan lärosäten.

SUHF menar att alla parter inom forsknings- och innovationssystemet – inklusive regeringen, forskningsfinansiärerna och lärosätena – behöver bli bättre på att tillsammans hitta långsiktiga lösningar och kraftsamla, samtidigt som lärosätenas självbestämmande och forskningens frihet måste respekteras. Detta kräver ökade basanslag, så att lärosätena kan utveckla befintliga excellenta områden, skapa nya kunskapsmiljöer och ha den medfinansiering som kraftsamling förutsätter.

SUHF ställer sig tveksam till förslaget om att inrätta tidsbegränsade forskningsinstitut. En sådan satsning riskerar fragmentering, brist på kritisk massa och ineffektiv resursanvändning. Forskningsinstitut innebär även att utbildning och forskning separeras, vilket strider med lärosätenas grundläggande uppdrag. Regeringens fokus bör i första hand ta vara på att säkra en stabil och god basfinansiering av existerande miljöer och infrastrukturer.

Akademi och näringsliv

Kommissionen föreslår att arbete i näringslivet, patent och arbete med entreprenörsprojekt bör bli mer meriterande för akademiska positioner. SUHF menar att det är ett område som kan vara väl värd att utreda. En sådan utredning kan ta avstamp i SUHF:s ramverk för meritverderingar. Samtidigt behöver det lyftas fram att Sverige som forskningsnation endast är en liten del av ett större sammanhang och behöver meriteringsregler som är internationellt igenkänningsbara.

SUHF tillstyrker en utvärdering av RISE:s roll och funktion för att säkerställa tydlig ansvarsfördelning och undvika osund konkurrens.

SUHF avstyrker förslaget att ta fram gemensamma avtalsmallar eller standarder för tolkning av lärarundantaget för samarbetsprojekt mellan näringsliv och lärosäten. Att fastslå mallar som just lärosätena ska använda sig av är en obekant hantering samt ett avsteg från principen om varje myndighets egen rådgivning över sin verksamhet. Detta hindrar dock inte lärosätena själva från att ta fram stödmaterial och egna mallar.

SUHF kan se fördelar med förslaget om en utredning av lärarundantaget så länge man inte ser binärt på frågan – att ha eller inte ha. Målet bör vara att hitta en ändamålsenlig och väl underbyggd balans. Lärarundantaget har på många sätt tjänat Sverige väl. En utredning behöver även ta hänsyn till kommande EU-lagstiftning.

SUHF stödjer bedömningen att förutsättningarna för att kommersialisera och sprida innovationer som kommer från lärosätena bör förbättras. SUHF är även positiv till både förslaget att långsiktigt följa upp innovationskontorens arbete samt en utvärdering av forskarnas tillgång till stöd för kommersialisering. Dessa åtgärder får dock inte leda till ökad byråkratisering och en hämmad flexibilitet.

Byråkratisering och förvaltningsanslag

SUHF instämmer i att de externa kraven och målsättningarna för offentliga organisationer bör minska samt att rapporteringskrav i regleringsbrev och myndighetsuppdrag begränsas. SUHF instämmer i att rapportering och uppföljning av efterlevnad av olika typer av lagstiftningar och regelverk bör ske med längre intervaller, samt att ge Statskontoret i uppdrag att gå igenom myndigheters regleringsbrev och föreslå utglesning av rapporteringsintervaller. Även en minskad detaljeringsgrad av tillsynsmyndigheters föreskrifter skulle bidra till att reducera den administrativa bördan för universitet och högskolor. SUHF stödjer också förslaget om en utredning av GDPR.

Samtidigt vill SUHF understryka att det inte är regleringsbreven som primärt ökar den administrativa bördan inom universitets- och högskolesektorn. I stället handlar det om ökad lagstiftning kopplad till olika politiska målsättningar. Dessa olika kontrollmekanismer, uppföljningar och system har som regel tillkommit utan att nya medel anslagits. SUHF efterlyser en helhetsbedömning från statsmakten av alla de olika mål och uppföljningar som finns och en övergång till en mer tillitsbaserad styrning.

SUHF avstyrker förslaget om ett renodlat sak- och förvaltningsanslag. En sådan modell skulle öka byråkratin, minska lärosätenas självbestämmande och flexibilitet samt leda till potentiella problem för den externa forskningsfinansieringen. Ett sådant anslag riskerar att både leda till ökad politisk styrning av lärosätena och en ökad byråkratisering inom lärosätena. Ett eget förvaltningsanslag skulle även riskera att omkullkasta rådande modell för full kostnadstäckning, som arbetats fram och vunnit en relativt bred acceptans.

SUHF menar i stället att de två anslag som nu finns, ett till utbildning och ett annat till forskning, bör slås samman till ett samlat anslag. Det skulle öka flexibiliteten, stärka förmågan till omställning, underlätta samverkan, minska administration och stärka lärosätenas autonomi.

Utöver ovan angivna synpunkter hänvisar vi till vad våra medlemslärosäten anför i sina yttranden.